

Stand van zaken Verkiezingsagenda 2030 (november 2024)

Gezamenlijke agenda van de VNG, de NVVB, de Kiesraad en het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Inleiding

Verkiezingen zijn het kernproces van de democratische rechtsstaat. In Nederland is er veel vertrouwen in vrije en eerlijke verkiezingen. Om dit vertrouwen hoog te houden is het van belang dat iedereen die mag stemmen en die dat wil ook zoveel mogelijk zelf kan stemmen. Ook is het belangrijk dat iedereen die dat wil kan controleren hoe de verkiezingsuitslag tot stand komt en of het verkiezingsproces wordt uitgevoerd zoals de wet het voorschrijft. De kwaliteit van het verkiezingsproces is de basis voor het vertrouwen dat veel Nederlanders hebben in de verkiezingsuitslag. Daarom mag geen enkele twijfel ontstaan over hoe goed en betrouwbaar het verkiezingsproces is ingericht. Nu en in de toekomst niet. Om die reden is het nodig om steeds te blijven werken aan het verbeteren van het verkiezingsproces.

Na afloop van de Tweede Kamerverkiezing 2021 hebben het ministerie van BZK, de Kiesraad, de VNG¹ en de NVVB² een verkiezingsagenda opgesteld met voorstellen voor verbetering en vernieuwing van het verkiezingsproces. Sinds de Tweede Kamerverkiezing in 2021 zijn vier verkiezingen geweest voor alle inwoners van Nederland.³ Het ministerie van BZK, de Kiesraad, de VNG en de NVVB hebben daarom de Verkiezingsagenda 2030 voorzien van een stand van zaken. Er is in de kolom 'stand van zaken' weergegeven welke stappen op een onderwerp zijn gezet sinds het opstellen van de Verkiezingsagenda 2030. De Verkiezingsagenda is een document dat voortdurend in beweging blijft vanwege ontwikkelingen. Daarom zal bij de evaluatie van verkiezingen de stand van zaken van deze Verkiezingsagenda in kaart worden gebracht. De verbetering van het verkiezingsproces vindt plaats langs drie hoofdthema's. Dat zijn de robuustheid, toegankelijkheid en uitvoerbaarheid van het verkiezingsproces.

De Verkiezingsagenda 2030 is een overzicht van maatregelen die het ministerie van BZK, de Kiesraad, de VNG en de NVVB in de komende jaren nodig vinden voor de verdere ontwikkeling en vernieuwing van het verkiezingsproces. Voor een deel van deze maatregelen is eerder structurele financiering beschikbaar gekomen.⁴ Voor andere voorstellen is dekking op dit moment nog niet aanwezig. Voor de uitvoering van maatregelen is randvoorwaardelijk dat (structurele) financiering beschikbaar is. Bij de verdere uitwerking en totstandkoming van deze voorstellen zal steeds opnieuw bezien worden of (voldoende) financiering beschikbaar is, waarbij indien nodig over de financiering besloten moet worden door het kabinet.

---

¹ Vereniging Nederlandse Gemeenten.

² Nederlandse Vereniging voor Burgerzaken.

³ Gemeenteraadsverkiezingen 2022, provinciale staten- en waterschapsverkiezingen 2023, de Tweede Kamerverkiezing 2023 en de Europees Parlementsverkiezing 2024.

⁴ Kamerstukken II 2021/22, 36120 nr. 1, p. 62.

Het jaartal 2030 benadrukt dat het werk aan deze maatregelen de kabinetsperiode overstijgt. Kiezers verwachten zorgvuldigheid bij verkiezingen. Tegelijkertijd zijn er maar een of twee verkiezingen per jaar om te onderzoeken en experimenteren. Daarom is er voor het invoeren van maatregelen tijd nodig.

De agenda is ingedeeld in de thema's: Robuuste, toegankelijke en uitvoerbare verkiezingen. Binnen ieder onderwerp zijn de maatregelen op basis van prioriteit geordend. In deze geactualiseerde Verkiezingsagenda zijn de onderwerpen in sommige gevallen herschikt en vallen op die manier onder een ander hoofdthema. Een indicatieve tijdslijn geeft aan op welk moment een maatregel resultaat kan opleveren ingeval in financiële dekking kan worden voorzien. Dat betekent dat voor een maatregel die bijvoorbeeld weergegeven staat op 2026, in de jaren voorafgaand al werkzaamheden verricht moeten worden.

Robuuste verkiezingen:

Robuuste verkiezingen zijn van groot belang voor het vertrouwen in de verkiezingsuitslag. Onderdeel hiervan is dat de verkiezingen betrouwbaar, controleerbaar en transparant zijn. Het is noodzakelijk om voortdurend te blijven werken aan de verdere verbetering van procedures in het verkiezingsproces. Daarom wordt iedere verkiezing uitgebreid geëvalueerd door de Kiesraad, de NVVB en de VNG en het ministerie van BZK. De minister van BZK informeert vervolgens de Tweede Kamer over de uitkomsten van deze evaluatie en de voorstellen om het verkiezingsproces verder te verbeteren. Daarbij is het van belang dat de wetgever aandacht besteedt aan de uitvoerbaarheid van termijnen die veelal krap zijn, en rekening houdt met invoeringstermijnen van nieuwe wetgeving richting opvolgende verkiezingen. In de tabel hieronder worden de maatregelen weergegeven:

Nr.	Thema	Onderliggende onderwerpen	Beschrijving	Stand van zaken
1	Vernieuwing van uitbrengen en tellen stemmen	a. Experimenten nieuwe stembiljet	<ul style="list-style-type: none"> Op basis van de Tijdelijke experimentenwet nieuwe stembiljetten kan er worden geëxperimenteerd met een nieuw stembiljet. Doelstelling van een nieuw stembiljet is tot een handzamer formaat te komen dat voor de kiezer beter hanteerbaar is en voor stembureauleden beter te tellen. Dit komt ten goede aan een betrouwbaar stem- en telproces. Daarnaast bevordert het nieuwe stembiljet de toegankelijkheid voor kiezers, zoals door het afbeelden van de logo's van partijen en is het beter te gebruiken is in combinatie met een 	<ul style="list-style-type: none"> Bij de Europese Parlementsverkiezing in 2024 is voor het eerst geëxperimenteerd met een nieuw stembiljet. Dit gebeurde in vijf gemeenten. De evaluatie van het experiment is op PM datum aan de Tweede Kamer verzonden. De VNG en NVVB adviseren het nieuwe stembiljet landelijk in te voeren bij de gemeenteraadsverkiezingen 2026.

Nr.	Thema	Onderliggende onderwerpen	Beschrijving	Stand van zaken
			<p>hulpmiddel, zoals een stemmal voor kiezers met een visuele beperking.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Bovendien is een nieuw stembiljet een noodzakelijke voorwaarde voor het elektronisch kunnen tellen van de stemmen. 	<ul style="list-style-type: none"> • De Kiesraad adviseert het experiment op te schalen naar 25 gemeenten en afspraken te maken over het tijdsplan voor landelijke invoering.
		b. Wijziging kiesstelsel	<ul style="list-style-type: none"> • In het regeerprogramma is opgenomen dat er een nieuw evenredig kiesstelsel voor de Tweede Kamerverkiezing moet komen. Daarmee zal volgens het kabinet de regionale band tussen kiezer en gekozen worden versterkt. • Bij de consultatie van het wetsvoorstel worden de ketenpartners gevraagd hierop te reageren en advies te geven. 	<ul style="list-style-type: none"> • Het ministerie van BZK bereidt een wetsvoorstel voor. • Het wetsvoorstel wordt zo spoedig mogelijk en in ieder geval binnen een jaar na het verschijnen van het regeerprogramma ingediend bij de Tweede Kamer.
2	Weerbaar verkiezingsproces	a. Epidemie-afdeling in de Kieswet	<ul style="list-style-type: none"> • De regering wil een permanente wettelijke grondslag creëren voor het nemen van enkele organisatorische maatregelen die het houden van veilige verkiezingen in een epidemische situatie mogelijk maken. 	<ul style="list-style-type: none"> • Het wetsvoorstel is ingediend bij de Tweede Kamer. (Kamerstukken 36554) • Op 13 juli jl. heeft de Tweede Kamer verslag uitgebracht. Naar aanleiding van dit verslag wordt een nota van wijziging voorbereid, die in het najaar van 2024 aan de Raad van State voor advies wordt voorgelegd.
		b. Wet aanscherping strafbaarstelling ronselen	<ul style="list-style-type: none"> • De huidige regeling in de Kieswet voor de strafbaarstelling van ronselen is verouderd. • Met name door de opkomst van digitale mogelijkheden om (op te roepen tot) ronselen van volmachten moet de delictomschrijving worden geactualiseerd. • Tevens wordt de strafmaat voor het ronselen verhoogd. 	<ul style="list-style-type: none"> • Het wetsvoorstel is ingediend bij de Tweede Kamer. (Kamerstukken 36571) • Op 4 juli jl. heeft de Tweede Kamer verslag uitgebracht. Het streven is de nota naar aanleiding van het verslag in het najaar van 2024 aan de Tweede Kamer aan te bieden.

Nr.	Thema	Onderliggende onderwerpen	Beschrijving	Stand van zaken
		c. Wijziging van de Kieswet in verband met kiesdrempel en restzetelverdeling	<ul style="list-style-type: none"> • Met dit wetsvoorstel wordt voorzien dat bij alle verkiezingen partijen voortaan een volle zetel moeten halen voordat zij in aanmerking komen voor de restzetelverdeling. • Momenteel is dit enkel de praktijk bij de Tweede Kamerverkiezing. 	<ul style="list-style-type: none"> • Dit onderdeel is afgesplitst van het wetsvoorstel over de aanscherping strafbaarstelling ronselen. • Het kabinet dient een besluit te nemen over de indiening bij de Tweede Kamer.
		d. Verkiezingsgeschillen	<ul style="list-style-type: none"> • Door verschillende internationale instituties zijn adviezen uitgebracht om te kijken naar het Nederlandse stelsel van het oplossen van verkiezingsgeschillen. • Er wordt met name gewezen op het feit dat het niet mogelijk is naar de rechter te stappen bij een geschil over de uitslag van een verkiezing. • Er wordt nu onderzoek gedaan naar de mogelijkheid en wenselijkheid van het geven van een rol aan de rechter in het proces van het oplossen van geschillen over de uitslag van een verkiezing. 	<ul style="list-style-type: none"> • De Raad van State heeft voorlichting uitgebracht over de rol van de rechter bij verkiezingsgeschillen. • De voorlichting is aan de Tweede Kamer aangeboden. Begin 2025 volgt een inhoudelijke reactie van de minister van BZK, waarna ook de ketenpartners worden betrokken bij de verdere uitwerking.
		e. Nieuwe procedure uitslagvaststelling	<ul style="list-style-type: none"> • Sinds 1 januari 2023 is er een nieuwe procedure voor vaststelling van verkiezingsuitslagen. • Deze nieuwe procedure moet de transparantie en controleerbaarheid van de verkiezingen bevorderen. • Ook bevat de nieuwe procedure maatregelen om telfouten eerder te signaleren en te corrigeren, en wordt de rol van het centraal stembureau versterkt. 	<ul style="list-style-type: none"> • Naar aanleiding van het verloop van de eerste verkiezingen met de nieuwe procedure voor vaststelling van verkiezingsuitslagen is er aanleiding om een brede beleidsevaluatie uit te voeren. • De opzet van de beleidsevaluatie wordt door het ministerie van BZK, in afstemming met de Kiesraad, VNG en NVVB gemaakt en belegt bij een onderzoeksbureau.

Nr.	Thema	Onderliggende onderwerpen	Beschrijving	Stand van zaken
				<ul style="list-style-type: none"> • Het streven is dat de evaluatie in het voorjaar van 2025 wordt afgerond.
3	Versterking kwaliteit verkiezingsproces	a. Introductie nieuwe programmatuur vaststelling verkiezingsuitslagen	<ul style="list-style-type: none"> • De huidige programmatuur (OSV) dient vervangen te worden om het gebruik van programmatuur bij de uitslagvaststelling toekomstbestendig in te kunnen richten. 	<ul style="list-style-type: none"> • De Wet programmatuur verkiezingsuitslagen is door de Tweede -en Eerste Kamer aangenomen. Dit wetsvoorstel treedt inwerking op 1 juli 2025. • De Kiesraad werkt stapsgewijs aan vernieuwing van de OSV-software. • Het ministerie van BZK werkt onderliggende regelgeving uit in het kiesbesluit. Het streven is het aangepaste kiesbesluit in het najaar van 2024 aan de Raad van State te sturen. • Het streven is dat de nieuwe programmatuur bij de gemeenteraadsverkiezingen 2026 in gebruik genomen kan worden.
		b. Versterking kwaliteit kandidaatstelling	<ul style="list-style-type: none"> • Het centraal stembureau heeft bij de Tweede Kamerverkiezing 2021 geconstateerd dat de kwaliteit van de kandidaatstellingsprocedure versterkt moet worden. • Hierbij moet worden gedacht aan digitalisering van processen en aanscherping van de procedure om verzuimen te herstellen. 	<ul style="list-style-type: none"> • De Kiesraad heeft op 11 mei 2022 advies uitgebracht over het verbeteren van de kandidaatstellingsprocedure. • Het kabinet heeft een hoofdlijnennotitie aan de Tweede Kamer gezonden. • Er wordt verder gewerkt aan een wetsvoorstel. Parallel werkt de Kiesraad aan een uitvoeringsanalyse.

Nr.	Thema	Onderliggende onderwerpen	Beschrijving	Stand van zaken
				<ul style="list-style-type: none"> • Het streven is dat dit wetsvoorstel in 2025 in consultatie wordt gebracht en medio 2027 in werking zal treden.
		<p>c. Wijziging van de Kieswet op verschillende onderdelen komend uit evaluaties van verkiezingen en aanpassen gebruik van elektronische toegang en-handtekening Kieswet</p>	<ul style="list-style-type: none"> • In de evaluaties van de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen van maart 2023, de Tweede Kamerverkiezing van november 2023 en de Europees Parlementsverkiezing van juni 2024 zijn verschillende kleinere voorstellen gedaan tot wijziging van de Kieswet om processen beter te laten verlopen. • In de evaluatie van de eerste verkiezing van het kiescollege niet-ingezetenen kwamen een aantal processen naar voren die moeten worden verbeterd. • Tevens moet de staande praktijk van de mogelijkheid van het aanvragen van verschillende verkiezingsdocumenten via DigiD worden geformaliseerd in de Kieswet. 	<ul style="list-style-type: none"> • De wijziging van de Kieswet is in voorbereiding. • Naar verwachting gaat het wetsvoorstel eind 2024 in consultatie.
		<p>d. Rolverzwaring Kiesraad ter bevordering kwaliteit in verkiezingsproces</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Ter bevordering van de kwaliteit in het verkiezingsproces wordt de rol van de Kiesraad verzwared. • Hiertoe krijgt de Kiesraad een belangrijke richtinggevende, beoordelende en ondersteunende rol in het verkiezingsproces met bijpassende taken en bevoegdheden. • In het hoofdlijnenakkoord is hierover opgenomen dat 'onafhankelijkheid van de Kiesraad wordt versterkt en het mandaat uitgebreid tot een Kiesautoriteit'. 	<ul style="list-style-type: none"> • De Raad van State heeft advies uitgebracht en het wetsvoorstel is ingediend bij de Tweede Kamer. • Op 27 juni jl. heeft de Tweede Kamer verslag uitgebracht. Een nota naar aanleiding van het verslag wordt dit najaar aan de Tweede Kamer aangeboden. • Het streven is dat het wetsvoorstel op 1 juli 2025 in werking treedt.

Nr.	Thema	Onderliggende onderwerpen	Beschrijving	Stand van zaken
		e. Uniformering publicatie processen-verbaal	<ul style="list-style-type: none"> • Gemeenten zijn verplicht de processen-verbaal te publiceren op hun website en ter inzage te leggen op het gemeentehuis. Dit gebeurt op veel verschillende manieren. • Ter bevordering van de transparantie en controleerbaarheid van verkiezingen wordt de publicatie van processen-verbaal verder geüniformeerd en wordt nader onderzocht hoe deze centraal digitaal openbaar kunnen worden gemaakt. Bij dit onderzoek wordt tevens onderzocht hoe de papieren stroom effectiever kan worden ingericht met inachtneming van de waarborgen van transparantie en controleerbaarheid. 	<ul style="list-style-type: none"> • De Kiesraad heeft in samenwerking met de VNG bij de afgelopen verkiezingen een handreiking voor publicatie processen-verbaal beschikbaar gesteld. • Er wordt nader bekeken of het mogelijk is om alle processen-verbaal op een centraal digitaal platform te publiceren. Dit hangt samen met de nieuw te ontwikkelen software (zie 3a van deze Verkiezingsagenda).
		f. Kwaliteitsverbetering processen-verbaal	<ul style="list-style-type: none"> • Processen-verbaal worden ingevuld door stembureauleden, die vanwege het incidentele karakter van verkiezingen niet vaak te maken krijgen met dit proces. • Ter bevordering van de uitvoerbaarheid, kwaliteit en controleerbaarheid worden de modellen voor de processen-verbaal verbeterd en wordt een oefenvoorziening ontwikkeld voor stembureauleden. 	<ul style="list-style-type: none"> • Op 14 juli 2023 is advies aan de Kiesraad gevraagd om samen met gemeenten te komen met een voorstel voor verbetering van de processen-verbaal. • De Kiesraad heeft hierover een eerste advies uitgebracht ter voorbereiding op de Europees Parlementsverkiezing op 6 juni.⁵ • De Kiesraad brengt in het najaar van 2024 een aanvullend advies uit. • Bij de stembureau-instructie is een oefenvoorziening voor het invullen van het proces-verbaal gerealiseerd.

⁵ <https://www.kiesraad.nl/adviezen-en-publicaties/adviezen/2023/11/09/advies-over-het-vereenvoudigen-van-processen-verbaal-en-corrigenda>.

Toegankelijke verkiezingen

Toegankelijkheid van verkiezingen voor alle kiezers is van wezenlijk belang. Iedere kiesgerechtigde in Nederland moet, met in achtneming van de waarborgen voor verkiezingen, zo zelfstandig mogelijk een stem kunnen uitbrengen. Dat doen we onder meer door de toegankelijkheid van het stemlokaal voor kiezers te vergroten en het stemmen voor kiezers in het buitenland te vergemakkelijken. Iedere aanpassing om het verkiezingsproces meer toegankelijk te maken moet steeds worden afgewogen tegen andere waarborgen in het verkiezingsproces, zoals het stemgeheim en de stemvrijheid en tegen de uitvoeringslast. In de tabel hieronder worden de maatregelen weergegeven:

Nr.	Thema	Onderliggende onderwerpen	Beschrijving	Stand van zaken
4	Toegankelijkheid	a. Hulp in stemhokje	<ul style="list-style-type: none"> • Kiezers kunnen tot nu toe alleen vanwege hun fysieke gesteldheid hulp krijgen in het stemhokje. Mensen met een verstandelijke beperking kunnen geen hulp krijgen. • Dit wordt aangepast. Elke kiezer die daar om vraagt moet hulp kunnen krijgen van een stembureau lid.	<ul style="list-style-type: none"> • Eerder is een voorstel voor een experimentenwet in consultatie gebracht. Om het eerder mogelijk te maken dat iedereen hulp bij het stemmen kan krijgen, is besloten om een wetsvoorstel tot wijziging van de Kieswet voor te bereiden. • Op 19 juni j.l. is hierover een hoofdlijnnotitie aan de Tweede Kamer verzonden. • Het streven is het wetsvoorstel in het najaar van 2024 aan de Tweede Kamer aan te bieden. • Het streven is dat hulp in het stemhokje voor iedere kiezer die dat nodig heeft, mogelijk is bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2026. • Vooruitlopend op de ingang van de wetswijziging wordt in 2025 gewerkt aan een communicatiestrategie en worden instructiemateriaal en communicatiemiddelen ontwikkeld,

Nr.	Thema	Onderliggende onderwerpen	Beschrijving	Stand van zaken
				zodat deze tijdig beschikbaar kunnen worden gesteld aan gemeenten.
		b. Actieplan toegankelijk stemmen	<ul style="list-style-type: none"> • Bij elke verkiezing wordt in samenwerking met andere organisaties extra aandacht geschonken aan het op peil houden en het bevorderen van de toegankelijkheid van de verkiezing. • De toegankelijkheid van het verkiezingsproces blijft van groot belang. • Dat wordt onder andere gestimuleerd via kennisdeling met webinars en attentelingen in nieuwsbrieven aan gemeenten. 	<ul style="list-style-type: none"> • Het ministerie van BZK, de Kiesraad, de VNG en de NVVB maken een vernieuwd actieplan toegankelijk stemmen. Belangenorganisaties worden hier nauw bij betrokken. • Het streven is om het vernieuwde actieplan begin 2025 naar de Tweede Kamer te sturen.
		c. Kwaliteitsstandaarden en instructies vanuit de Kiesraad over de kwaliteit van het verkiezingsproces	<ul style="list-style-type: none"> • Kwaliteitsstandaarden hebben tot doel gemeenten een leidraad te bieden voor de invulling van wettelijk normen. Voor kiezers is het van belang dat zij zoveel mogelijk overal in Nederland op dezelfde manier hun stem kunnen uitbrengen. • De kwaliteitsstandaarden bieden tevens een handvat om via waarnemingen informatie te verkrijgen over de kwaliteit en de mogelijkheden die verder te verbeteren. 	<ul style="list-style-type: none"> • Momenteel is er een kwaliteitsstandaard toegankelijkheid. Mogelijk zal deze in het kader van het nieuwe actieplan Toegankelijkheid, dat momenteel wordt opgesteld, worden geactualiseerd. • De minister van BZK heeft de Kiesraad gevraagd om te komen met een advies rondom een kwaliteitstandaard over omvang en spreiding van stemlokalen. • De Kiesraad zal de komende jaren in het samenwerkingsplan afspraken maken met de ketenpartners over de ontwikkeling van andere kwaliteitsstandaarden.
		d. Verbeteringen stemproces kiezers buitenland	<ul style="list-style-type: none"> • Een wijziging van de Kieswet om het digitaal ontvangen van het 	<ul style="list-style-type: none"> • Bij de evaluatie van de Tweede Kamerverkiezing 2021 is het voornemen opgenomen ook het

Nr.	Thema	Onderliggende onderwerpen	Beschrijving	Stand van zaken
			<p>briefstembewijs mogelijk te maken is in voorbereiding.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Daarnaast wordt onderzoek gedaan naar of het mogelijk is om kiezers buiten Nederland een ontvangstbevestiging van hun briefstem te sturen. 	<p>briefstembewijs digitaal beschikbaar te stellen aan kiezers in het buitenland.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Het streven is om het wetsvoorstel daarvoor eind 2024 in consultatie te brengen. (zie 3d)
5	Andere vormen van stemmen	a. Vervroegd stemmen	<ul style="list-style-type: none"> • Bij de Tweede Kamerverkiezing 2021 was het voor kiezers met een kwetsbare gezondheid mogelijk om de twee dagen vóór de reguliere dag van stemming vervroegd te stemmen in het stemlokaal. • Uit de evaluatie van de Tweede Kamerverkiezing 2023 blijkt dat een op de 10 kiezers zegt zeker gebruik te willen maken van vervroegd stemmen. • De invoering van vervroegd stemmen in het stemlokaal legt druk op de uitvoerbaarheid van het verkiezingsproces. Daar moet doorlopend aandacht voor blijven. • De VNG en de NVVB hebben op 10 maart 2023 een nadere reactie gestuurd op het initiatiefvoorstel. Hierin adviseren zij gezien de ervaringen met vervroegd stemmen om af te zien van het verankeren van vervroegd stemmen in de Kieswet. 	<ul style="list-style-type: none"> • De leden Sneller en Bushoff hebben een initiatiefvoorstel ingediend om het vervroegd stemmen in de Kieswet te verankeren en bij alle verkiezingen mogelijk te maken. (Kamerstuk 36047) • De eerste termijn van de plenaire behandeling in de Tweede Kamer is afgerond. • De tweede termijn staat voorlopig gepland voor het najaar van 2024. • Op dit moment is er geen financiële dekking voor het voorstel.
		b. Inperking volmachtregeling	<ul style="list-style-type: none"> • Ongeveer 10% van de stemmen wordt in Nederland bij volmacht uitgebracht. • De Nederlandse werkwijze met volmachten ontvangt internationaal en 	<ul style="list-style-type: none"> • In het initiatiefvoorstel van de leden Sneller en Bushoff inzake vervroegd stemmen, wordt een verlaging van het

Nr.	Thema	Onderliggende onderwerpen	Beschrijving	Stand van zaken
			<p>nationaal veel kritiek vanwege de risico's omtrent het stemgeheim.</p> <ul style="list-style-type: none"> Daarom wordt onderzocht wat de mogelijkheden zijn om deze risico's te verkleinen. 	<p>aantal volmachten naar maximaal 1 voorgesteld.</p> <ul style="list-style-type: none"> De eerste termijn van de plenaire behandeling in de Tweede Kamer is afgerond. De tweede termijn staat voorlopig gepland voor het najaar van 2024. In aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen 2026 wordt de informatie en voorlichting over het verlenen van, en het uitbrengen van een volmachtstem herzien en waar mogelijk verbeterd.

Uitvoerbare verkiezingen

Uitvoerbare verkiezingen dragen bij aan de betrouwbaarheid en het juiste verloop ervan. De evaluatiegesprekken met gemeenten na de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen van maart 2023, Tweede Kamerverkiezing van november 2023 en de Europees Parlementsvierkiezing van juni 2024 tonen dat de uitvoerbaarheid van de verkiezingen structureel aandacht vergt. Een kleiner stembiljet dat daardoor eenvoudiger is te tellen en makkelijker logistiek te vervoeren en op te slaan draagt daaraan bij. Verder werken we aan betere en deels gedigitaliseerde processen voor de uitvoerbaarheid van de kandidaatstelling voor de Kiesraad, gemeenten en politieke partijen. Goede ondersteuning van gemeenten om de verkiezingen te organiseren is van belang. In dat kader vragen gemeenten aandacht voor de stapeling van wetswijzigingen zoals waren voorzien in 2026. Het ministerie van BZK, werkt daarom samen met de Kiesraad, de VNG en de NVVB aan een implementatiestrategie richting de gemeenteraadsverkiezingen in 2026. Daarbij wordt tevens rekening gehouden met de vereiste invoeringstermijn zoals in deze Verkiezingsagenda is afgesproken. In de tabel hieronder worden de maatregelen weergegeven:

Nr.	Thema	Onderliggende onderwerpen	Beschrijving	Stand van Zaken
6	Vernieuwing uitvoerbaarheid telproces	a. Uitvoerbaarheid telling bij gecombineerde verkiezingen	<ul style="list-style-type: none"> Uit gesprekken en evaluatiebijeenkomsten met gemeenten en uit de evaluaties van de provinciale staten- en 	<ul style="list-style-type: none"> Het ministerie van BZK werkt samen met de ketenpartners aan voorstellen om de uitvoering te verlichten en gaan hierover

Nr.	Thema	Onderliggende onderwerpen	Beschrijving	Stand van Zaken
			<p>waterschapsverkiezingen van 2023 en 2019 blijkt dat het 's avonds tellen van de stemmen van twee verkiezingen zorgt voor een zware uitvoeringslast voor stembureauleden en gemeenten.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Er zijn scenario's met mogelijke oplossingsrichtingen uiteengezet om met de ketenpartners te bespreken wat kan worden gedaan om de uitvoeringslast tijdens gecombineerde verkiezingen te verlichten. • Mogelijke oplossingen om de uitvoerbaarheid te bevorderen, worden steeds afgewogen tegen de waarborgen transparantie en controleerbaarheid van het verkiezingsproces. 	<p>in gesprek met het ministerie van I&W en de Unie van Waterschappen.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Het streven is dat aanpassingen van toepassing zijn bij de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen van 2027.
		b. Voorbereidingen experimenten elektronisch tellen	<ul style="list-style-type: none"> • Het nieuwe stembiljet is randvoorwaardelijk voor experimenten met elektronisch tellen. • Voorbereidingen worden getroffen om in de komende periode parallel aan de experimenten met het nieuwe stembiljet een test uit te voeren met elektronisch tellen en vervolgens hiermee te experimenteren. 	<ul style="list-style-type: none"> • Er wordt gewerkt aan een maatschappelijke kosten-baten analyse omtrent het elektronisch tellen. De verwachte oplevering van deze analyse is in de eerste helft van 2025. • Deze analyse moet input leveren voor testen met elektronisch tellen en de besluitvorming over een wetsvoorstel dat experimenten met elektronisch tellen mogelijk moet maken.
7	Digitalisering	a. Digitalisering proces voor het afleggen ondersteuningsverklaringen	<ul style="list-style-type: none"> • Het proces voor afleggen van ondersteuningsverklaringen is nog een papieren proces. • Ter bevordering van de kwaliteit en uitvoerbaarheid wordt dit proces bij de gemeenten gedigitaliseerd. 	<ul style="list-style-type: none"> • Dit voorstel is samengevoegd met het wetsvoorstel over de versterking van de kandidaatstellingsprocedure. Zie daarvoor 3b van deze Verkiezingsagenda.

Nr.	Thema	Onderliggende onderwerpen	Beschrijving	Stand van Zaken
			<ul style="list-style-type: none"> Bij de vormgeving wordt betrokken of digitalisering gevolgen moet hebben voor het aantal af te leggen ondersteuningsverklaringen en de benodigde maatregelen om ronselen tegen te gaan. 	
		b. Wettelijke kaders inzet programmatuur ter ondersteuning stembureau (bijvoorbeeld: stembureau-app)	<ul style="list-style-type: none"> Gemeenten maken gebruik van programmatuur ter ondersteuning van processen in het stembureau. Voor de inzet van deze programmatuur ontbreken kaders. Bij het opstellen van deze kaders wordt de werking en raadpleging van het register ongeldige stempassen betrokken. 	<ul style="list-style-type: none"> KPMG heeft advies uitgebracht over deze kaders. Het advies van KPMG is bij de evaluatie van de Tweede Kamerverkiezing 2023 aan de Tweede Kamer aangeboden. Dit advies wordt gebruikt als input voor de wettelijke kaders die in 2024 verder worden uitgewerkt. De ambitie is om in 2025 een wetsvoorstel in consultatie te brengen.
		c. Onderzoek technologische ontwikkelingen verkiezingsproces	<ul style="list-style-type: none"> Nieuwe technologieën kunnen mogelijk bijdragen aan verbetering van het verkiezingsproces. Doorlopend is daarom aandacht en onderzoek nodig naar hoe deze ontwikkelingen kunnen bijdragen aan de verbetering van verkiezingen en tegelijkertijd hoe deze ontwikkelingen zich verhouden tot de waarborgen in het verkiezingsproces. 	<ul style="list-style-type: none"> Er is ambtelijk een onderzoeksagenda technologische ontwikkelingen opgesteld. Deze agenda wordt doorlopend onderhouden en geactualiseerd om de laatste ontwikkelingen te kunnen betrekken.
8	Ondersteuning gemeenten en communicatie	a. Structurele inbedding communicatie kiezers	<ul style="list-style-type: none"> De communicatie richting kiezers wordt iedere verkiezing afzonderlijk georganiseerd. Vanwege het terugkerende karakter en bijbehorende aanpak is het wenselijk om de communicatie vanuit zowel Rijk als gemeenten meer structureel in te bedden. Bij de invoering van wijzigingen in het verkiezingsproces zoals het nieuwe stembiljet 	<ul style="list-style-type: none"> Er is de afgelopen verkiezingen gewerkt aan de inbedding hiervan, bijvoorbeeld door het aanbieden van communicatiematerialen vanuit het Rijk aan gemeenten, via de verkiezingentoolkit. Ook is steeds de Elke Stem Telt campagne gebruikt.

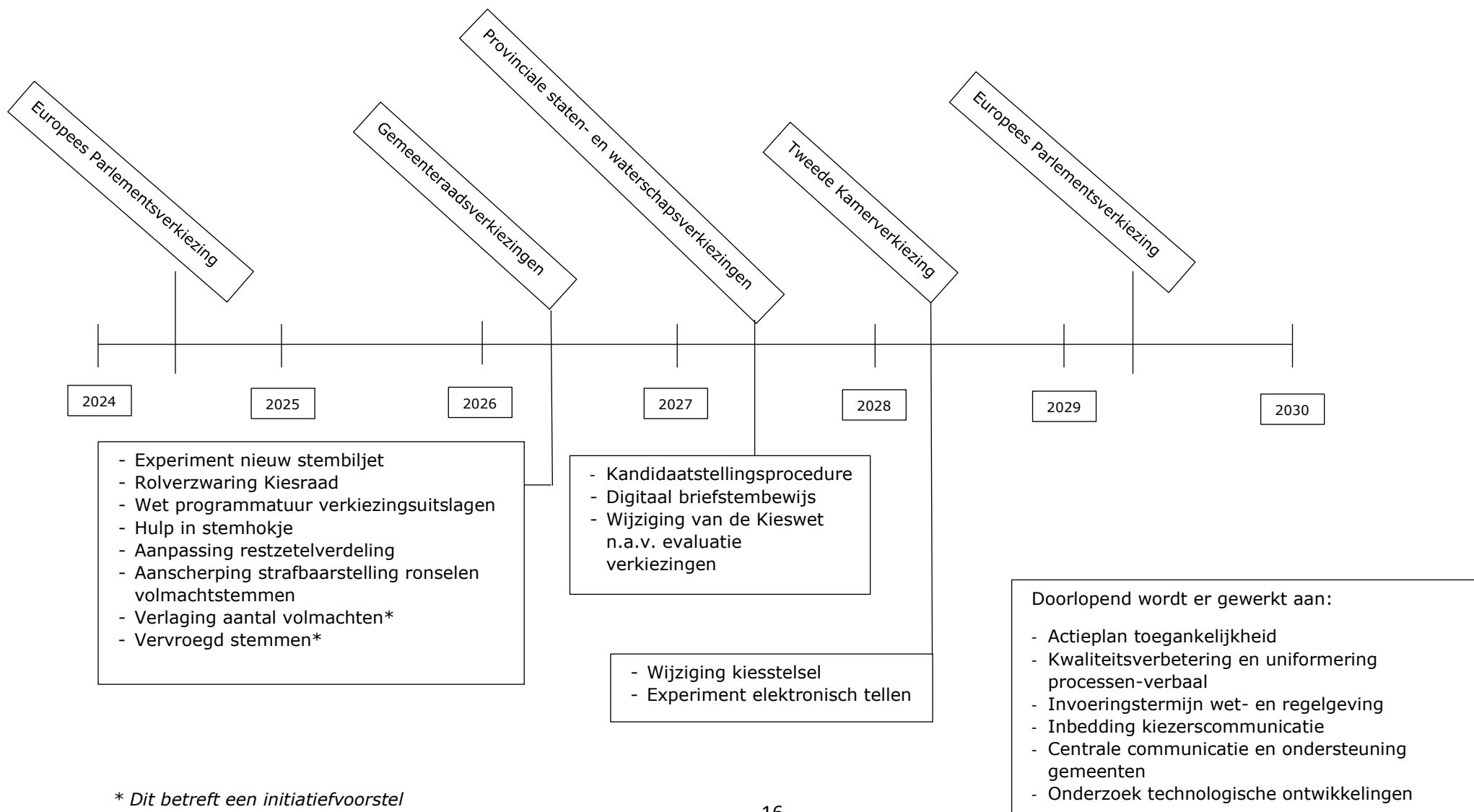
Nr.	Thema	Onderliggende onderwerpen	Beschrijving	Stand van Zaken
			<p>moet hier voldoende aandacht voor zijn vanwege de implicaties voor de kiezers.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Er wordt gewerkt aan inbedding in een bredere democratiecampagne, om ook buiten de verkiezingsperiode aandacht te hebben voor het thema democratie.
		<p>b. Centrale communicatie en ondersteuning gemeenten</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Communicatie en ondersteuning aan gemeenten wordt door verschillende actoren afzonderlijk vorm gegeven. • Ter bevordering van de uitvoerbaarheid en overzichtelijkheid van de communicatie wordt gewerkt aan een centrale digitale plek voor deze communicatie en ondersteuning voor gemeenten. • Bij de invoering van nieuwe wetgeving moet aandacht zijn voor heldere communicatie in de ondersteuning van gemeenten. 	<ul style="list-style-type: none"> • De verkiezingentoolkit dient als platform waarop de informatie van BZK en Kiesraad aan gemeenten wordt verzameld en geplaatst. • Er wordt door de Kiesraad en BZK blijvend gewerkt aan uniformering van de communicatie. Bijvoorbeeld door middel van het opnemen van alle informatie in een gezamenlijke nieuwsbrief en het bundelen van factsheets.
		<p>c. Invoeringstermijn nieuwe wet- en regelgeving</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Gemeenten hebben bij de verkiezingen in 2021 en 2022 te maken gehad met veel last-minute en fundamentele wijzigingen in het verkiezingsproces. • Met gemeenten wordt een invoeringstermijn afgesproken van minimaal 3 maanden. Als een maatregel wijzigingen vereist in ICT-systemen is daarvoor een minimale invoeringstermijn van 6 maanden benodigd. • Dit houdt in dat uiterlijk 3 maanden respectievelijk 6 maanden voor de verkiezing helder is wat de nieuwe wet- en regelgeving van de uitvoering vraagt. Zodat gemeenten de tijd hebben om zich goed voor te bereiden op de verkiezing. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sinds de vaststelling van de verkiezingsagenda wordt bij de invoering van nieuwe wet- en regelgeving hier zoveel mogelijk rekening mee gehouden.

Nr.	Thema	Onderliggende onderwerpen	Beschrijving	Stand van Zaken
			<ul style="list-style-type: none"> • In geval invoering niet tijdig haalbaar is, wordt een wijziging niet bij de eerste verkiezing na publicatie van de regelgeving maar bij een daaropvolgende verkiezing geïmplementeerd. • In overleg met VNG, NVVB en de Kiesraad kan van deze termijn worden afgeweken in geval van zwaarwegende redenen of als de voordelen van de wijziging zwaar wegen voor de uitvoerbaarheid van het verkiezingsproces. 	

Op de volgende pagina staat een tijdljn waarin de verschillende maatregelen uit de Verkiezingsagenda zijn gezet.

Tijlijn van de verschillende maatregelen

In onderstaande tijlijn staan de verschillende maatregelen weergegeven. Het doel is om deze maatregelen te realiseren bij de genoemde verkiezing. Bij wetsvoorstellen is de inwerkingtreding bij de geplande verkiezing onder voorbehoud van de parlementaire behandeling.

* Dit betreft een initiatiefvoorstel

Overzicht gerealiseerde of beëindigde maatregelen

Gerealiseerd

Nr.	Onderwerp	Beschrijving	Stand van Zaken
	Kiescollege kiezers buitenland	Bij de Tweede Kamer is een grondwetswijziging aanhangig om kiezers in het buitenland kiesrecht te geven voor een kiescollege dat mede de Eerste Kamer kiest. De grondwetswijziging vergt uitwerking in de Kieswet. Voorzien is dat dit kiescollege in 2023 voor het eerst gekozen kan worden. (36071)	<ul style="list-style-type: none"> Dit wetsvoorstel is aangenomen en op 1 januari 2023 inwerking getreden. In maart 2023 is voor het eerst de verkiezing van het kiescollege niet-ingezetenen gehouden.
	Verbeteringen stemproces kiezers buitenland	Een wijziging van de Kieswet waarmee de maatregelen uit het experiment met het stembiljet en elektronisch (vervangend) briefstembewijs voor kiezers in het buitenland structureel worden ingevoerd, is ingediend bij de Tweede Kamer (35670).	<ul style="list-style-type: none"> Dit wetsvoorstel is aangenomen en op 1 oktober 2022 inwerking getreden.
	Nieuwe procedure voor de uitslagvaststelling van verkiezingen	Bij de Tweede Kamer is een wetsvoorstel ingediend voor een nieuwe procedure voor de uitslagvaststelling van verkiezingen (35489).	<ul style="list-style-type: none"> Dit wetsvoorstel is aangenomen en op 1 januari 2023 inwerking getreden.

Beëindigd

Nr.	Onderwerp	Beschrijving	Stand van Zaken
	Briefstemmen op aanvraag	<ul style="list-style-type: none"> Bij de Tweede Kamerverkiezing 2021 was het voor kiezers van 70 jaar en ouder mogelijk om per brief te stemmen. Onderzocht is of het - aanvullend op de invoering van vervroegd stemmen - wenselijk is om briefstemmen op aanvraag in te voeren. Het kabinet heeft hierover een discussienota opgesteld (Kamerstukken II, 2021/22, 35165 nr. 41). 	<ul style="list-style-type: none"> De regering heeft niet langer het voornemen voor de wettelijke introductie van briefstemmen in Nederland. Dit is kenbaar gemaakt in een memorie van antwoord (Kamerstukken I 2021/22, 35489, C).